نەتەوە چییە؟ بەشی سێیەم

ئێرنێست ڕێنان

کۆنفرانسی سۆربۆن، ١١/٣/١٨٨٢

وەرگێڕانی لە فەڕەنسییەوە: پێنووس 28, 03, 2019

□. ئەوەی دەربارەی ڕەچەڵەك گوترا، پێویستە بۆ زمانیش بگوترێت. زمان هەوڵی کۆکردنەوە دەدات، بەڵام ناتوانێت کۆکردنەوە بسەپێنێت. ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئینگلتەرا، ئەمریکی-ئیسپانی[1] و ئیسپانیا بە هەمان زمان قسە دەکەن، کەچی یەك نەتەوەیان پێک نەهێناوە. بەڵکوو بەپێچەوانەوە، سویسرا، چەندە بەجوانی دروست بووە؛ لەبەر ئەوەی لە نێوان لایەنە جیاوازەکاندا ئیرادەی پێکەوەبوون هەیە، سێ یان چوار زمانن پێکەوە دەژین. شتێکی باڵاتر لە زمان لە لای مرۆڤ هەیە: ئیرادە. هەرچەندە لە چەندین شێوەزار و زمان پێک هاتووە، ئیرادەی یەکبوونی سویسرا زۆر گرنگترە لەوەی بەزۆرەملێ خەڵک هاوشێوە بکەیت. ئەوەی جێی شانازییە بۆ فەڕەنسا، هەرگیز نەیویست یەکبوونی زمان بە شێوەی زۆرەملێ بێت. ئایا ناتوانین لە ڕێگەی زمانی جیاوازەوە هەمان هەست و سۆز و هەمان بیروباوەڕمان هەبێت و هەمان شتمان خۆش بوێت؟ دواتر باسی ئەو خراپییەیش دەکەین کاتێك سیاسەتی نێودەوڵەتی، وابەستەی ڕەچەڵەکناسی بکرێت. هەروەها بە هەمان شێوە، خراپە ئەم بابەتە وابەستەی بەراوردکاریی مێژوویی زمانەکان بکرێت. ئەم بابەتەی توێژینەوانە با بەئازادی بمێننەوە؛ حیکمەتەکانی نەشێوێنرێت. گرینگیدانی سیاسی بە زمان بۆ ئەوەیە بڵێین، کە زمان ئاماژەیەکە بۆ ڕەچەڵەک و هیچی تر. پرووسەکان کە ئێستا بە ئەڵمانی قسە دەکەن، پێش چەند سەدەیەك بە زمانی سلاڤی قسەیان دەکرد؛ وڵاتی وێڵزەکان بە ئینگلیزی قسەدەکەن؛ گۆل و ئیسپانییەکان بە شێوەزارە سەرەتاییەکانی ئەلبالۆنگە[2] قسە دەکەن؛ قیپتییەکان[3] بە عەرەبی قسەدەکەن؛ نموونەکان زۆرن.

لە سەرەتای مرۆڤایەتی، زمانەکان هاوشێوە بوون، کەچی نەبوون بە هۆکارێك بۆ یەکبوونی ڕەچەڵەکەکان. ئەگەر نموونەی هۆز و تیرە ئارییەکان و سامییەکان وەرگرین، کۆیلەی تێدا بوو بە هەمان زمانی ئاغاکەی قسەی دەکرد؛ هەرچەندە کۆیلەکە ڕەچەڵەکێکی جیاوازی هەبوو لەگەڵ ئاغاکەی. دووبارەی دەکەینەوە: جیابوونەوەی زمانە هیند و ئەوروپییەکان و سامییەکان لە یەکتر، ئەوەندە بەجوانی و ناسکی لە مێژووی زمانە بەراوردکارییەکان دروست بوون، کە تەواو جیاوازە لە جیابوونەوە ڕەگەزییەکان. زمان کردەوەیەکی مێژووییە، کە ئاماژەیەکی کەم بە خوێنی ئەو کەسانەی قسەی پێ دەکەن، دەدات. ئەم ڕووداوە مێژووییە، ڕێگر نەبووە لە ئازادیی مرۆڤەکان بۆ هەڵبژاردنی ئەو خێزانە گەورەیەی کە دەیەوێت لە ژیان و مردندا لەگەڵیدا یەک بگرێت.

ئەم گرنگیپێدانە قەتیسکراوە بە زمان، مەترسی و خراپیی خۆی هەیە، وەک چۆن لە ڕەچەڵەکیشدا هەیە. کاتێك زیادەڕەوی دەکەین، خۆمان لە کەلتوورێکدا قەتیس دەکەین، پێی دەڵێین نەتەوەپەرستی؛ خۆمان سنووردار دەکەین، خۆمان خۆمان زیندانی دەکەین. ئەو پانتاییە بەرفراوانەی مرۆڤایەتی بەجێ دەهێڵین، بۆ ئەوەی لە کونجێکی داخراوی نیشتمانیدا هەناسە بدەین. ئەمە بۆ ڕۆح و شارستانییەت زۆر خراپە. هەرگیز

ئەو بنەما گرنگە لەبیر نەکەن؛ مرۆڤ پێش هەموو شتێك بوونەوەرێکی عەقڵانی و خاوەن ئەخلاقە، دوای ئەوە دابەش دەبێت بۆ فڵانە زمان، فڵانە ڕەچەڵەك و فڵانە کەلتوور. پێش کەلتووری فەڕەنسی، پێش کەلتووری ئەڵمانی، پێش کەلتووری ئیتاڵی، کەلتووری مرۆڤایەتی هەیە. تەماشای گەورە پیاوانی ڕێنیسانس[4] بکە؛ نە فەڕەنسی بوون، نە ئیتاڵی بوون، نە ئەڵمانی بوون. ئەم گەورە پیاوانە لە ڕێگەی مامەڵەکردنیان لەگەڵ مێژووی دێرین، هەروەها لە ڕێگەی خوێندنەوەی نهێنییەکانی ڕۆحی مرۆڤەوە، ڕۆح و جەستەی خۆیان بۆ تەرخان دەکرد؛ ئای چەندە باشیان دەکرد!

. ئایینیش ناتوانێت ببێت بە بناغەیەك بۆ پێکهێنانی نەتەوەیەکی مۆدێرن. لە بنەڕەتدا، ئایین گرنگی بە گرووپە کۆمەڵایەتییەکان دەدات. ئەم گرووپانە درێژکراوەی خێزانەکانن. ئایین و ڕێچکە ئایینییەکان، ڕێچکەی خێزانەکان بوون. ئایینی ئەتینایی هەبوو؛ ئەم ئایینە باوەڕداریی خەڵکی ئەتینا بوو، هەروەها ئەم ئایینە دروستکەرە ئەفسووناوییەکەی ئەتینا بوو، ئەم ئایینە دروستکەری یاساکانی ئەتینا بوو و، هەر ئەم ئایینە ڕێوڕەسمە ئایینییەکانی دیاری دەکرد. بەڵام ئەم ئایینە باوەڕدارییەکی ئایینیی تری قبووڵ نەبوو. ئەم ئایینە بە هەموو واتاکانییەوە، ئایینی دەوڵەت بووە. بە خەڵکی ئەتێنی دانەدەنرا ئەگەر ئەو ئایینەی پیادەنەکردایە. ئەمە بناغەی باوەڕداری بوو، باوەڕبوون بە ئەکرۆپۆل[5] و سوێندخواردن بە سەکۆی ئەگالۆروس[6]، وەکوو ئەوە وایە کە سوێند بخۆی لە پێناوی نیشتمان خۆت بەخت بکەیت. ئەم ئایینە هاوشێوەکەی لای ئێمە، وەك دەستنیشانکردن بۆ خزمەتی سەربازی یان بۆ ڕێزگرتنی ئاڵا وا بوو. ئەگەر یەکێك ڕەتی بکردایەتەوە کە خزمەتی ئەم باوەڕە ئایینییە بکا، وەک ئەوە وا بوو کەخزمەتی سەربازی لە کۆمەڵگە مۆدێرنەکاندا ڕەت بکاتەوە[7]. کەواتە خۆی وا پیشان دەدا کە خەڵکی ئەتینا نییە. لە لایەکی ترەوە، ئەم باوەڕدارییەی ئەتینەکان هیچ مانایەکی لای خەڵکی دەرەوەی ئەتینا نەبوو؛ هەروەها بەزۆر هاننەدەدرا کە باوەڕیان بەم ئایینە هەبێت؛ کۆیلەکانی ئەتینا ئەم باوەڕەیان پیادە نەدەکرد. هەمان بارودۆخ لە هەندێك کۆمارە بچووکەکانی سەردەمی ناوەڕاستدا هەبوو. بە خەڵکێکی باشی ڤینیزیا دانەدەنرای، ئەگەر سوێندت بە "سانت مارك" نەخواردایە؛ بە ئەمالفیتێکی باش دانەدەنرای، ئەگەر "سانت ئەندرێ"ت لە سەرووی هەموو کەسە پیرۆزەکانی بەهەشت دانەنابایە. لەم کۆمەڵگە بچووکانەدا، کە دواتر توندڕەو بوون و کوشتاریان تیادا ڕووی دا، بوو بە کارێکی ئاسایی کە بە بۆنەی سەرەتای ساڵی نوێوە پیرۆزبایی لە باوکی خێزانەکان بکەن[8].

ئەو شتەی لە سپارت و ئەتینا ڕاست بوو، کەچی لە پاشایەتیی ئەسکەندەر، کە لە بنەڕەتدا خەڵکی ئەو ناوچانە بوو، شتێکی تر بوو؛ بەتایبەتی لە ئیمپراتۆرییەتی ڕۆمانی، شتێکی تەواو جیاواز بوو. ئەنتیچۆس ئێپیفان هەوڵی دا بیروباوەڕی ژوپیتەر ئۆلیمپیەن بگوازێتەوە بۆ ڕۆژهەڵات، کەچی ئەو کردارە لە ڕوانگەی ئیمپراتۆرییەتی ڕۆمانییەوە کە دەیویست پارێزگاری لە ئایینی دەوڵەت بکات، هەڵە و تاوان و تووڕەهاتێك بوو. ئێستا گرووپێکی باوەڕداری هاوشێوە نەماوە. هەر کەسێك بە شێوەی خۆی باوەڕی بە ئایین هەیە و پیادەی دەکات؛ هەر کەسێک چی بتوانێت یان چی بخوازێت، دەیکات. ئایینی دەوڵەت نەماوە؛ دەتوانین فەڕەنسی بین، ئینگلیز بین، ئەڵمانی بین، لەگەڵ ئەوە کاسۆلیك بین، پرۆتستانت بین، جوولەکە بین، یان هیچ ئایینێك پیادە نەکەین. ئایین بووە بە شتێکی تاکەکەسی؛ هەر کەسە و ویژدانی خۆی. دابەشکردنی نەتەوەکان بەپێی کاسۆلیکی، پرۆتستانتی، کۆتاییی پێ هاتووە. پەنجا و دوو ساڵ لەمەوپێش، ئایین کاریگەرییەکی گەورەی هەبوو لەسەر دروستبوونی بەلژیکا[9]؛ ئێستا لە هەرێمەکان گرنگیی ئایین ماوە، بەڵام نەبۆتە هۆکارێك بۆ سنووردانان لە نێوان گەلەکان.

□. ئەو کۆمەڵە خەڵکانەی کە بەرژوەندییەك کۆیان دەکاتەوە، گومانی تێدا نییە پەیوەندییەکی بەهێز کۆیان دەکاتەوە. ئایا بەرژوەندییەکان دەبێتە هۆی دروستکردنی نەتەوە؟ باوەڕ ناکەم. ئەوانەی کە بەرژوەندییەك کۆیان دەکاتەوە، بازرگانی دەکەن. بەنەتەوەبوون وابەستەی هەست و سۆزە؛ نەتەوەبوون ڕۆح و جەستەیە پێکەوە؛ بۆیە زۆلڤیرەین[10] دەوڵەت نییە.

□. جوگرافیا، ئەوەی پێی دەڵێن سنووری سروشتی، بەدڵنیاییەوە بەشێکی گرنگە لە دابەشکردنی نەتەوەکان. جوگرافیا دروستکەرێکی سەرەکیی مێژووە. ڕووبارەکان ڕەچەڵەکەکانی گواستۆتەوە؛ شاخەکان ڕەچەڵەکەکانی وەستاندووە. ڕووبارەکان باشتر بوون بۆ جووڵانەوە مێژووییەکان؛ شاخەکان جووڵانەوە مێژووییەکانی سنوودار کردبوو. ئایا دەتوانین بڵێین، هەروەکوو هەندێک کەس باوەڕیان پێیەتی، سنووری نەتەوە لەسەر نەخشە جوگرافییەکان نووسراوە و نەتەوە مافی ئەوەی هەیە، خۆی چۆنی بوێت بینەخشێنێت، بۆ ئەوەی بگات بەم شاخ و بەو ڕووبارە؟ ئایا شاخەکان یان ڕووبارەکان، دەبن بە سنوور؟ لەم تێڕوانینە بێسەروبەر و خراپترەم نەدیوە. ئەم تێڕوانینە پاساو بۆ توندڕەوی دەهێنێتەوە. پێش هەموو شتێك، ئایا شاخەکان یان ڕووبارەکان دروستکەری ئەو سنوورەن کە پێی دەڵێن سروشتی؟ ئەوەی کە دڵنیاین شاخەکان جیاکەرەوەن؛ بەڵام ڕووبارەکان کۆکەرەوەن. ئایا هەموو شاخێك دەتوانێت دەوڵەتێك دوولەت بکات؟ ئایا کام جۆرە شاخ وڵاتەکان کەرت دەکات و کام شاخ کەرتی ناکات؟ لە بیاریتز تا تۆرنی دەڕۆین، ئایا ڕووباری وای تێدا نییە کە سروشتێکی سنووردانانی نەبێت؟ ئەگەر مێژوو بیویستایە، لۆار[11]، سێن، مەوز، ئێلب و ئۆدە، هەروەکوو ڕاین، گشتیان دەبوون بە سنووری سروشتی و چەندین مافی تێدا پێشێل دەکرا؛ ئایا ئەوەبوو کە مرۆڤەکان ویستوویانە. ئێمە لێرەدا باسی هۆکارە ستراتیژییەکان دەکەین. هیچ شتێك ڕەها نییە؛ ئەوەی ڕوونە، دەبێت سازش بۆ پێویستییەکان بکرێت. بەڵام ئەم سازشکردنەیش، نابێت لەڕاددەبەدەر بەرفراوان بێت. بە واتایەکی تر، هەموو کەس دەخوازێت ئارەزووە سەربازییەکانی خۆی جێبەجێ بکات، بۆیە جەنگ بێکۆتا ڕوو دەدات. خاك هەروەکوو ڕەچەڵەك، نەتەوە دروست ناکات. خاك پایەیە، خاك مەیدانی هەوڵدان و کارکردنە؛ مرۆڤ ڕۆحی پێ دەدات. مرۆڤ هەموو شتێکە بۆ دروستکردنی ئەو شتە پیرۆزەی کە پێی دەگوترێت گەل. کەرەستە هیچیان بەس نین. نەتەوە بنەمایەکی سۆزدارییە، لە ئەنجامی گرێکوێرە قووڵەکانی مێژوو دروست بووە؛ نەتەوە خێزانێکی سۆزدارییە؛ نەتەوە گرووپێکی دروستکراوی خاك نییە.

پێشتر ئاماژەمان پێ دا کە ئەم شتانە بەس نین بۆ دروستکردنی ئەم بنەما سۆزدارییە، ئەم شتانەیش بریتی بوون لە: ڕەچەڵەك، زمان، بەرژەوەندییەکان، خولیای ئایینی، جوگرافی، پێویستیی سەربازی. باشە لەوە زیاتر چی بکەین؟ دوای ئەوەی ئەو بابەتەمان وروژاند، زیاتر کاتتان ناگرم.

[1]– ئەمریکی-ئیسپانی واتە، وڵاتانی هەردوو کیشوەری ئەمریکی کە بە زمانی ئیسپانی قسەدەکەن.

[2]– ئەلبالۆنگە، شارۆچکەیەکی دێرینی ئیمپراتۆرییەتی ڕۆمانییە و نزیك ڕۆمایە؛ لەو باوەڕەدابوون کە ئیمپراتۆرە ڕۆمانییەکان لەو شارۆچکەیە هاتبن.

[3]– میسرییە کۆنەکان.

[4]– ڕێنیسانس، ماوەیەکی گرنگە لە مێژووی ئەوروپا لە نێوان سەدەی چواردە بۆ هەڤدە؛ تیایدا

جووڵانەوەیەکی ڕۆشنبیری و هزریی گەورە ڕوویدا.

[5]– یەکەم و پیرۆزترین نزرگەی ئایینیی یۆنانییە کۆنەکانی ئەتینا.

[6]– خوداوەندە کۆنەکانی ئەتینا.

7– دیارە لە سەردەمی نووسینی ئەم بابەتەدا، پابەندبوون بە خزمەتکردنی سەربازی کارێکی مۆدێرن بووە.

[8]– ئەو کۆمەڵگانە لە باوەڕەدا جیاواز بوون؛ دیارە کە پیرۆزباییکردن لای هەندێك بیروباوەڕی ئایینیی ئەوکات، کارێکی قەدەغە بووە.

[9]– بەلژیکا لە ساڵی ١٨٣٠ سەربەخۆ بووە.

[10]– زۆلڤیرەین، واتا یەکخستنی گومرگی لە نێوان وڵات و میرنیشینە ئەڵمانییەکان، کە لە ساڵی ١٨٣٢وە ئەم یەکخستنە دەستی پێکرد.

[11]– ڕووبارێکە لە ئەوروپا.